

İZMİR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP PIŞMIŞ TOPRAK KANDİL

Filiz İNANAN*

ÖZET

Aydınlatma tarihin hemen her döneminde, yaşamın önemli bir ögesi olmuştur. Zamanla doğal aydınlatmanın yetersizliği, insanları farklı çözümler aramaya itmiş ve bunun sonucunda da aydınlatma araçları doğmuştur. Ateşin bulunup kontrol altına alınmasından sonra ,özellikle pişmiş toprak kandiller küçük ve taşınabilir olmalarından dolayı, gerek günlük kullanım eşyası olarak gerekse gömü törenlerine ilişkin kullanımları ile önemli bir yere sahip olmuşlardır. Ayrıca ışığın kuvvetli sembolik anlamı da kandillerin önemini arttırmıştır. Çalışmada , bugün İzmir Arkeoloji Müzesi, Küçük Eserler Seksiyonunda bulunan, hepsi kalıp yapımı ve rölyef bezemeli, buluntu yerleri kesin olarak bilinmeyen, 5. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilek 9 adet pişmiş toprak kandilin tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler Aydınlatma, aydınlatma araçları, pişmiş toprak kandil, kalıp.

ABSTRACT

Lighting is always a signifant element of daily life. Because of the inadequacy of natural light, human being began to seek for solution. After discovering the fire and getting knowledge of it, men discovered new and different lighting devices. Clay lamps became more important than the other lighting devices due to its size and portability. Besides light has many symbolic meanings. They used in daily life and burials. This study aims to present some descriptions and illustrations of nine clay lamps from Izmir Archaeology Museum. They were made by mould and could be dated from 5th to 7th century.

Key words: Lighting , lighting devices, clay lamp, mould.

Tarihin hemen her döneminde aydınlatma, gündelik yaşamın en önemli öğelerinden biri olmuştur. Zamanla, aydınlatma ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli çözüm yolları arayışı içine girilmiş ve doğal aydınlatmanın yanı sıra yapay

* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bizans Sanatı Programı, Doktora Öğrencisi. Yüksek lisans tezimde daha ayrıntılı biçimde yer alan bu çalışma için, tez çalışmalarım sırasındaki destekleri için Prof.Dr.Zeynep Mercangöz, Yrd.Doç.Dr.Lale Doğer ve o dönemde Efes Müzesi çalışanı olan arkeolog Gamze Günay'a teşekkürlerimi sunarım.

aydınlatmaya da gereksinim duyulmuştur. Ateş yakma öğrenildikten sonra, bundan farklı biçimlerde yararlanma yolları aranmış, ateşin kontrol altına alınıp taşınması amaçlanırken de aydınlatma araçları oluşturulmaya başlanmıştır.

Meşale, lykhnoukhoui ve laterna gibi aydınlatma araçları dışında özellikle pişmiş topraktan yapılan kandiller, küçük ve taşınabilir olmaları nedeniyle, en yaygın kullanılan araçlardan biri olmuştur. Helenistik ve Roma dönemlerinde pişmiş toprak kandillerin büyük gelişim gösterdiği, farklı birkaç merkezde üretildiği ve ticaretle önemli yer tuttuğu bilinmektedir.

Kandil üretiminde Antik dönemden itibaren kullanılmış olan üç farklı yöntem, elle şekillendirme, çark yapımı ve kalıp yapımıdır. En erken dönemde sık rastlanan teknik elle biçimlendirilmiştir. Bu teknikte kandil, estetik kaygı güdülmeden sadece işlevsel amaçla elde biçimlendirilerek fırınlanmaya hazırlanmaktadır. Daha çok açık çanak görünümlü erken dönem kandillerinde, fitil yağın içinde serbest kalmakta ve yanma dolayısıyla aydınlatma işlevi sağlıklı olmamaktadır. Bu nedenle kabın bir bölümü elle düzeltilerek fitilin hareketinin önlenebileceği bir yuva oluşturulmaya başlanmıştır¹.

Kandil yapımında kullanılan diğer teknik ise çarktır. Çark ile kandil yapımında, yağ haznesi çarkta döndürülerek şekillendirilen kandil, çarktan alınıp yüzeyinde ve tabanında kalan çark izleri, hamur deri sertliğindeyken düzeltilir. Çarkla kandil yapımı, kandil formlarına da önemli yenilikler getirmiştir. Kandil formlarında omuz kısımları içe dönerek kapanmaya, burun kısmı uzamaya başlar². Gövdesi hazırlanan kandile isteğe bağlı olarak, kaide eklenir, sonrasında kandilin yuvarlak gövdesinde, burun kısmının ekleneceği yer delinip elde biçimlendirilmiş olan burun, hamur kurumadan gövdede hazırlanan kısma yapıştırılır. Burun kısmının kandile eklendikten sonra içi boş bir tüple delindiği düşünülmektedir. Burunla birlikte isteğe göre kulp veya tutamak eklenmiştir. Tutamaklarda görülen deliğin, kandilin fitilini düzeltmeye yarayan küçük metal aletlerin bağlanması veya kandilin asılmasında kullanılmaktadır³.

Helenistik dönemden itibaren kalıplama tekniği, kandil üretiminde en yaygın yöntemdir. Kalıpla kandil yapımında⁴ iki tür kalıp kullanılmaktadır. “Patris” (patrix ,

¹ D. T., Kassab- T., Sezer, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu I**, İst.1995.

no.59.

² Kandil formlarının gelişimi için bkz. J. Perlzweig, **Lamps From the Athenian Agora, Agora Picture Book, 9**, New Jersey, 1963, fig.74-125

³ Çark yapımı kandiller için bkz. J. W. Hayes, **Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum I: Grek and Roman Clay Lamps A Catalogue**, Toronto, 1980, s.6-14.

⁴ Kalıp örneği için bkz.,D. Buckton, **Byzantium, Treasures of Byzantine Art of Culture**, 1994, s.60-fig.47; R. Temple, **Early Christian & Byzantine Art**, London, 1990, cat.no.40-42; J. W. Hayes ,**a.g.e.** , pl.66; S.Başer, “1988-1989 Yılları Kibyra Kurtarma Kazıları”, **I.Müze Kurtarma Kazıları Semineri**,Ankara, 1990,s.235-259, s.253-fig.11.

İzmir Arkeoloji Müzes'inden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

prototip) denilen ve model olarak tanımlayabileceğimiz kalıp, tam bir kandil formunda, yekpare ve pozitif şekilde hazırlandığından, sertleşene kadar pişirilir ve oldukça fazla sayıda “matris” çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. Kandil yapımıcısı, model olarak kullanacağı kalıbı, varolan eski bir örneğe ya da oluşturmak istediği yeni bir kandile uygun olarak, kil deri sertliğindeyken biçimlendirir. Farklı bezeme taşıyan farklı modellerin yapılması için fazla emek ve zaman harcanacağı göz önünde tutularak, çok sayıda bezemesiz kalıp oluşturulduktan sonra elde edilen kalıplara yeni bezeme dolayısıyla da yeni kandil tipi yaratıldığı da düşünülmektedir. Böylece değişik motifli mühürlerin kalıplara farklı pozisyonlarda bastırılmasıyla bezemedeki çeşitlilik kolayca arttırılabilmesi mümkündür. Kullanıldıkça kalıp aşınacağından fazla kalıp stoklanmış, bezemesi aşınan kalıplar atılmıştır⁵. İkinci tür kalıp ise “matris” dir. Matris, kandilin alt ve üst kısımlarını oluşturacak, birbirinden ayrı, iki parçadan oluşmaktadır, üzerinde istenilen kandil motifi negatif şekildedir. Orijinal modelin alt yarısına, kalıbın hamur tabakası bastırılır, alt kalıbın üst kenarı, modelin en geniş kısmı ile aynı seviyededir⁶. Aynı yöntemle üst kalıp alınıp her iki kalıbın kenarları birleştirilir ve kalıplar fırınlanır. Kalıp alma aşaması bitince düz tabaka şekline getirilen hamur, kalıba bastırılıp, kandil biçimlendirilip kurutulduktan sonra kalıptan alınmaktadır. Üst ve alt kalıplardan yapılan kandil gövdeleri, kalıp içinde ya da kalıptan çıkarıldıktan sonra yapıştırılmaktadır. Üst ve alt kalıp birleştirildiğinde, birleşme yerinde görülen fazlalık, hamur nemliyen birleştirilir birleştirilmez üst kısmın alt kısma yaptığı basınç nedeniyle oluşmaktadır. Kalıptan alınıp kurutulduktan sonra yapıştırılan gövdelerin bitişme yerlerinde ise bu fazlalık görülmez⁷. Fakat bu yöntem daha çok zaman ve işçilik gerektirdiğinden, hamurun kuruması beklenilmeden kalıptan alınarak yapıştırıldığı ve kandil gövdesindeki birleşme yüzeyinin sonradan bir alet yardımıyla düzeltilmesi daha yaygındır. Kalıpların kolay bir araya getirilmesi için numaralandırıldığı, alçı kalıp kullanıldığında kalıbın kolay çıkması için yağlandığı da olasılıklar arasındadır⁸. Sonraki aşamada ise diskus deliği, fitil deliği, hava delikleri kesilerek veya çeşitli aletler kullanılarak açılmaktadır. Arzuya göre istenilen kısımların yüzeyine, uçları sivri küçük aletlerle kazıma yapılır. Kulp ve tutamaklar elde şekillendirilir, kulpun ekleneceği yer önce pürüzlü hale getirilir, sonra kulp, fırınlama öncesinde kandile eklenir ve son rötuşlar yapılır. Kandille birlikte kalıplanmış kulp örnekleri de vardır⁹. Kandil kurutulup istenilen eklemeler ve rötuşlar yapıldıktan sonra astara batırılıp fırınlanır.

⁵ R. H. Howland, **Grek Lamps and Their Survivals**, Agora IV, 1958, s.163-167.

⁶ Kandil yapımında kalıp kullanımının ayrıntılı tablosu için bkz, C. R. Fitch- N. V.Goldman, **Cosa:The Lamps, Memoirs of the American Academy in Rome**, vol.XXXIX, Ann Arbor,Michigan 1994, s.44-fig.7.

⁷ D. M. Bailey,a.g.e., s.5.

⁸ D. M. Bailey, “Pottery Lamps”, **Roman Crafts**, London 1976, s.96-98.

⁹ G. Tuluk, “İonia Bölgesinde Helenistik Dönem Kandiller”, E.Ü.Ed.Fak.Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir 1996, s.16.

Kullanıldıkları her dönemde, günlük yaşamın en önemli malzemesi olan pişmiş toprak kandillerin seri üretimi düşünüldüğünde, en yaygın üretim malzemesi olan kalıplardan çok az sayıda örnek ulaşımıştır. Bu durumun en önemli nedeni kalıp yapımında kil dışında alçının da kullanılmasıdır¹⁰. Alçı kalıp kil kalıptan çok daha kolay hazırlanabilmektedir, fırınlanması gerekmez ayrıca kolayca yeniden üretilip birçok kez kullanılabilir. Ancak kilden daha kolay yıpranabilen bir malzeme olmasından dolayı, deseni uzun süre koruyamaz. Kil kalıplar ise deseni daha uzun süre koruyabildiği için, üretimde çok daha fazla kopya verir¹¹. Alçı, nemli toprakta eridiğinden ve dayanıksız olduğundan, günümüze gelen kalıplar daha çok kilden yapılmış olanlardır¹². Kartaca’da bol sayıda alçı kalıp örneği çıkarılmıştır¹³. Kil ve alçı kalıplar dışında, çok iyi bir diskus bezemesine sahip örneklerde taş kalıpların kullanılmış olduğunu ileri süren araştırmacılar da bulunmaktadır¹⁴. Ayrıca 3.yüzyıl kandillerinde taş, ahşap ve balmumu kalıpların kullanıldığı da belirtilmektedir fakat hiçbiri günümüze ulaşmadığı için bu öneri doğrulanamamıştır¹⁵.

Burada yer verilen kandillerin tümü kalıp yapımı kandillerdir. 1,2,3,4,5 ve 6 numaralı kandiller form, hamur ve bezeme özellikleri değerlendirildiğinde ve benzer kandil ve kandil kalıplarının, Efes’te yapılan kazılarda çok sayıda ele geçmiş olmalarından ötürü Anadolu tipi veya Asya-Efes kandilleri olarak da bilinmektedir. Çok geniş bir zaman diliminde kullanılmış olan bu kandillerin büyük bölümü olasılıkla aynı yerel bölgede ve aynı atölyelerde üretilmiştir. Üretim yeri olarak Efes ilk sıradadır , Sart’ta ve Samos Adasında da benzer örneklere sık rastlanmıştır. Birçok kandil dibinde Asya-Efes atölyelerinin özelliği olan tek merkezli iç içe yerleştirilmiş birkaç daire içi boş olarak ya da ayak izi¹⁶ baskılı olarak bulunmaktadır. Kandiller genellikle mika katkılı, iyi süzülmemiş kiremit renkli hamura sahiptir. Hemen hemen tümü tutamak gibi görünen , küçük , basit, alçak, çoğu deliksiz, yivli veya yivsiz kulpludur. Bazı kulpların arka kısmı tabana doğru stilize yaprak motifi, kazıma yarım daireler ile bezenmiştir. Nadiren kulp arkalarında kaburgaya rastlanır. Diskuslarda sade bırakılmış veya küçük ya da büyük rozetler, çeşitli hayvan veya insan figürleri, bazen mitolojik figürler bazı örneklerde ise haç motifleri ile süslenmiştir¹⁷. Bu kandilleri Araştırmacı Oscar

¹⁰ J. W. Hayes, a.g.e., s.140.

¹¹ H. Vertet **Recherches sur les techniques de fabrication des lampes en terre cuite du centre de la Gaule** (Revue Archéologique SITES, no.20), Avignon 1983, s.41.

¹² W. Radt, " Lampen und Beleuchtung in der Antike ", Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte, **Antike Welt** 17/1, 1986, s.47.

¹³ J. Deneauve **Lampes de Carthage**, Paris 1969, 1148-1153.

¹⁴ H. Vertet, a.g.e., s.32-34.

¹⁵ J. Perlzweig , “Lamps of the Roman Period, First to Seventh Century after Christ”, **Agora VII**, Princeton 1961, s.18.

¹⁶ Kandil diplerinde bulunan ayak izi baskısı birçok yayında “planta pedis” olarak geçmektedir.

¹⁷ D. M. Bailey, **A Catalogue of the Lamps in the British Museum, III.Roman Provincial Lamps**, London, 1988.

İzmir Arkeoloji Müzes'inden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

Broneer'in Corinth kandillerini ele alarak hazırladığı tipoloji ile değerlendirmek mümkündür. Broneer'in tipolojisine göre kataloğumuzdaki 1,2,3 ve 4 nolu kandiller, form ve bezeme açısından benzer örnekleriyle karşılaştırıldığında Broneer Tip XXIX-3. grup kandil örnekleri arasında yer almaktadır.

Kat.no 1 (İzmir-2138) kandilinde, diskusta iki doldurma deliğinin yeri belirlenmiş olmasına karşın delikler açılmamıştır. Dip kısmın merkezinde ise diğer kandillerde hiç rastlanmayan özellikle açılmış bir delik bulunmaktadır. Bu kandilin kalıp yapımında model olarak kullanılmış olduğu ya da yapım hatasından dolayı kullanılmadığı düşünülebilir. Kat.no 2 (10419) ve Kat.no 3 (10595) kandiller deliksiz kulplu, omuzları iri veya küçük noktalı kabartma dizileri veya bitkisel bezemeli bu kandillerin diskusu haç motifli ve iki doldurma deliklidir. Haç motifleri ya haç kolları kazıma çizgiler veya kabartmalarla hareketlendirilmiş ya da bir yapı girişini andıran bir motifle veya güneş motifi ile tasvir edilmiştir. Bu iki örnekten daha küçük boyutta olan Kat.no.4 (İzmir-10398) diskusunda haç motifi bulunan kandil , deliksiz kulplu ve küçük hazneli , iki doldurma deliklidir.

Broneer Tip XXIX-3.Grup örneklerinin omuzları asma dallı ve üzüm salkımlı kabartmalı kandillerinin benzerlerinin bulunduğu, Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası - 1993 yılı kurtarma kazısındaki örnekleri yayınlayan A.Evren, bu tip kandillerin geniş bir zaman diliminde kullanıldığını, kullanımlarının M.S.2.yüzyıldan 6.yüzyıla kadar sürdüğünü belirtmiştir¹⁸. Sakız Adası (Khios) buluntuları arasındaki, bu gruptaki deliksiz, masif kulplu örnekleri, J.Boardman, Küçük Asya kökenli olarak bilinen Bizans kandillerinin bir sınıfı şeklinde tanımlamıştır¹⁹ ve kullanımlarının 7.yüzyıl ortalarına kadar sürdüğünü eklemiştir. J.Perlzweig, bu tip kandillerin 4. ve 7.yüzyıllar arasında Küçük Asya'da yapıldıklarını ve Attika'ya da ithal edildiklerini söylemektedir²⁰. Gruptaki yaprak kulplu örneklerin benzerleri, Yassı Ada gemi batığı buluntuları arasında da görülmektedir. F.H.Van Doorninck ve G.F.Bass, 4.yüzyıl batığından çıkan benzer kandilin gerçekte 7.yüzyıl gemi batığına ait olduğunun fakat bir şekilde sürüklenerek 4.yüzyıl batığına karıştığının mümkün olduğunu belirtmişler, bu tip Küçük Asya kandillerinin 4.yüzyıl sonundan 7. yüzyıla kadar formları neredeyse hiç değiştirilmeden kullanılmaya devam edildiğini eklemiştirler²¹. D.M.Bailey'in kataloğundaki Asya-Efes kandillerinde bölümünde²², Kataloğumuzdaki 1,2,3, ve 4 nolu kandillerin çok yakın örnekleri bulunmaktadır. D.M.Bailey'in Asya üretimi Broneer Tip

¹⁸ A. Evren, Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 Yılı Kurtarma Kazısı", VI.Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 24-26 Nisan 1995 Didim, Ank.1996, s.21-76, s.30.

¹⁹ J. Boardman - M. Ballance - S. Corbett - S. Hodd, **Excavations In Chios 1952-1955, Byzantine Emporio**, Athens 1989, s.118.

²⁰ J. Perlzweig , a.g.e.,pl.40-44.

²¹ Jr. H. Van Doorninck - G. F. Bass, "A Fourth-Century Shipwreck At Yassı Ada", **AJA**, Vol.75, No.1, New Jersey 1971, .36-37.

²² D. M. Bailey , a.g.e.,s.382-393, pl.105-114.

XXIX-3.grup kandillerine verdiği M.S.550-650 tarihlerinin esas alarak bu dört kandili, 6. yüzyıl ortaları ile 7. yüzyıl ortaları arasına tarihlendirmek uygundur.

Kat.no 5 (İzmir-T.21.6612) ve Kat.no 6 (1469) numaralı kandiller, alçak, tutamak biçimli,deliksiz kulplu, sade ve bir doldurma delikli diskuslu, omuzları, dil desenli veya tek merkezli küçük daireler ile yatay tek çizgili panellerle süslenmiş, diplerinde Efes'e özgü tek merkezli daireler ve kulp sonlarının stilize, kazıma yapraklarla bittiği örnekler Broneer Tip XXIX-4. grup kandilleri arasında yer alır. Diğer kandil örneklerine göre basık ve yayvan bir forma sahip olduklarından Bizans döneminde özellikle Kıbrıs kandillerinde sık rastlanan tam daire formunda, burunsuz kandillerin bir önceki soyu oldukları ihtimali kuvvetlidir²³. Bu iki kandili, benzerleri doğrultusunda ele alarak 6.ve 7. yüzyıllar arasında tarihlendirmek mümkündür²⁴.

Bizans kandilleri olarak gruplandırılan , form açısından oldukça farklılaşmış özelliklere sahip olan, Kat.no 7 (İzmir-17608) ve Kat.no 8 (İzmir-7609) kandillerinde, burun çıkıntısı sivrilmiş ve kandil gövdesi oval bir görünüme sahip olmuştur. Kulp , küçük, konik ve küt biçimdedir. Diskus genellikle geniş bir doldurma deliği bulunduğu bezemesiz bırakılır. Omuzlardaki bezeme çok çeşitli değildir. Işınal çizgiler, dikey-yatay çizgiler veya rasgele yerleştirilmiş gibi görünen küçük nokta kabartmalar görülür.

Bu kandil grubunun, Tarsus-Donuktaş kazılarındaki²⁵ ve Erzurum müzesindeki benzer örnekleri 3. ve 5. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir²⁶. Harran kazı ve onarım çalışmalarında da bulunan benzer bir kandil tarihlendirilmeden kataloglanmıştır²⁷.Haraba kazısı ile²⁸ Adıyaman-Turuş kaya mezarları kazı ve temizlik çalışmaları²⁹ sırasında bulunan benzer kandiller yüzyıl belirtilmeksizin Ortaçağ Bizans Dönemi kandilleri olarak tanımlanmıştır. Bugün Tufan Karasu Özel Koleksiyonuna dahil olan aynı tip pişmiş toprak kandiller 5.ve 7.yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir³⁰.

²³ Bu tip kandiller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. T. Oziol, **Salamine de Chypre VII**, Les Lampes du Musée de Chypre, 1977.

²⁴ D. M. Bailey , a.g.e., s.382-393, pl.105-114.

²⁵ N. Baydur, "Tarsus-Donuktaş Kazısı 1987, **X.Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara 23-27 Mayıs 1988, Ank.1989, s.109-134., s.111.

²⁶ A. Saraçoğlu, "Erzurum Müzesinden Bir Grup Kandil", **TAD, Sayı.XXXI**, Ank.1997, sy.307-330, s.316.

²⁷ N. Yardımcı, "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları", **VII.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara 20-24 Mayıs 1985, Ank.1986, res.20.

²⁸ B. Ögün, "Haraba Excavations, 1970", **Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Seri I, No. 3**, Ank.1972, s.77-79 s.53.

²⁹ F. Erarslan, "Adıyaman Turuş Kaya Mezarları Kazı ve Temizlik Çalışması", **11.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 24-26 Nisan 2000 Denizli, Anka.2001, s.263-272, s.272.

³⁰ H. Y. Bilgi, "Bizans Dönemi Küçük Sanat Eserleri", **Akdeniz'in Mor Binyılı**,İst.1999,s.51-75, s.66.

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

10. yüzyıl ve daha sonraki tarihlerde yapılan sırlı – kabartmalı İslam seramikleri³¹ arasında da benzer formlarıyla karşılaşılabilen bu grup S.Djuric tarafından yayımlanan özel bir koleksiyonda bulunan Akdeniz kandilleri içinde, Erken Hıristiyanlık ve Bizans kandilleri grubunda ele alınıp 7.yüzyıla kadar tarihlendirilebilecekleri belirtilmiştir³². Ayrıca Kudüs kandilleri arasında daha özenli örnekler de 4 ve 7.yüzyıllara tarihlendirilmiştir³³. İsrail müzesi- Louis ve Carmen Warschaw Koleksiyonu kandilleri arasında da benzer formlar yine 5. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir³⁴.

Kuzey Afrika kandillerine ait bir örnek olan Kat.no.9 (İzmir-3186) kandili, D.M. Bailey'in British Museum kandil kataloğunda Hayes Tip I/II olarak³⁵ O.Broneer'in tipolojisinde ise Tip XXXI olarak gruplandırılmıştır. Bu tip seramiklerin ilk üretim yeri Kuzey Afrika'dır. Yüksek gövdeli, düz dipli, topuz kulpu da denilen³⁶, tutamak biçiminde, küçük, deliksiz kulplu, diğer kandil tiplerine göre daha küçük gibi görünen diskuslardaki bezemelerde, hurma ağacı gibi bitkisel bezemelerden çeşitlilik gösteren geometrik desenlere, eski ve yeni ahit konularına, Hıristiyanlık sembollerine kadar bir çok öğeyi görebilmek mümkündür³⁷. Diskuslar genellikle iki doldurma deliklidir. Omuz bezemeleri, tüm örneklerde, geniş, düz bir bordür içine yerleştirilen çeşitli geometrik ve bitkisel desenler ile baskı tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Bu kandil grubunun dikkat çeken bir diğer özelliği ise çoğunlukla kullanılan kırmızı veya kırmızımsı tonlardaki hamurlarıdır.

Kuzey Afrika'dan birçok bölgeye ithal edilen bu kandillerin, ithal edildikleri bölgelerde taklit ve kopyalarının yapıldığı bilinmektedir. A. Bovon, Argos buluntuları arasındaki Kuzey Afrika kandillerini 5. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlendirmiştir³⁸. J. Boardman Sakız Adası buluntuları içindeki bu grup kandillerin 7. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmış olduğunu belirtmektedir³⁹. Khersonesos buluntularını yayımlayan L.Chzranovski ve D. Zhuravlev, benzer bir örneği Geç Roma kandilleri arasında gruplayarak, muhtemelen Kuzey Afrika'dan ithal edildiğini belirtmişler ve 5. yüzyılın

³¹ H. Phylon, "Glazed Relief Ware", **Early Islamic Ceramics, Vol.I**, The Benaki Museum, Athens, London 1980, s.5-8.

³² S. Djuric, **The Anawati Collection, Ancient Lamps from the Mediterranean**, Toronto, 1995, s.96

³³ J. G. Westenholz-N.Adler, "Catalogue of Lamps", **Let There be Light, Oil Lamps From the Holy Land**, ed. J. G. Westenholz, Jerusalem, 2004, s.54- kat.no.54

³⁴ U. Avida - Y. İsraili, **Oil Lamps From Eretz Israel, The Louis and Carmen Warschaw Collection at the Israel Museum**, Jerusalem, 1988, s.148, kat.no 419-426.

³⁵ D. M. Bailey, a.g.e., s.192-196.

³⁶ O. Broneer, "Terracotta Lamps", **Isthmia, Vol.III**, Princeton, New Jersey, 1977, s.81.

³⁷ Kuzey Afrika kandillerindeki motiflerin sembolik değerlendirmeleri için bkz. E. Joly, **Lucerne Del Museo Di Sabratha, Monografie Di Archaologia Libica XI**, Roma 1974.

³⁸ A. Bovon, **Lampes d'Argos (Études péloponnésienes V)**, Paris 1966, s.85.

³⁹ J. Boardman - M. Ballance - S. Corbett - S. Hodd, a.g.e., s.118.

ikinci yarısına tarihlendirmişlerdir⁴⁰. E.M. Cahn-Klaiber, benzer kandil örneklerini 5. ve 6.yüzyıllara tarihlendirmiştir⁴¹. B.L.Wohl, Isthmia Roma Hamamı buluntuları arasındaki bir Kuzey Afrika kandilini 6.yüzyıl ortasına tarihlendirmiştir⁴². J.Perlzweig, bu grup kandilleri de Attika'ya 4. ve 7.yüzyıllar arasında ithal edilmiş kandiller arasında göstermektedir⁴³. A. Karivieri de bu kandillerin 5.yüzyıl sonu ve 6.başında ithal edilen örneklerini kataloglamıştır⁴⁴. D.Buckton'ın editörlüğündeki Bizans eserlerinin yayınlandığı katalogta⁴⁵ benzer bir kandil 5.yüzyıl başı ve ilk yarısı arasına tarihlendirilmiştir. D.M.Dalton, bu tipteki bir kandili 6.yüzyıl seramik kandili olarak tanımlamıştır⁴⁶. R.Temple, Erken Hıristiyanlık dönemi kandil örnekleri arasına bu kandil örneklerini de alarak 4. ve 5. yüzyıllara tarihlendirmiştir⁴⁷. D.M. Bailey , bu kandilleri Afrika –Bizans kandilleri olarak kataloglandırıp 5. ve 6. yüzyıllara tarihlendirmiştir⁴⁸. Katalogumuzda bulunan 9 numaralı kandili, 5. ve 6.yüzyıllar arasına tarihlendirmek uygundur.

İZMİR ARKEOLOJİ MÜZESİNDEN SEÇİLMİŞ KANDİLLER

Kat no: 1

Çiz.no: 1

Res.no: 2

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi . *Müze Env.no:* 2138. *Müzeye geliş şekli ve tarihi:* bilinmiyor. *Uzunluk:* 10.7 cm. *Genişlik:* 6.5 cm. *Yükseklik:* 4.1 cm. *Kaide çapı:* 2.5 cm. *Diskus çapı:* 3.2 cm. *Hamur rengi:* turuncumsu açık bej hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* az mika, az kalker katkı. *Bezemeler:* Diskus: haç motifli, eşmerkezli küçük iki daireliden uzayan, enine çizgilerle taranmış ikişer şeritli haç kolları , iki doldurma deliği ve iki hava deliği yerleri belirlenmiş, delikler açılmamış. Omuz: iki sıra halinde düzenlenmiş nokta kabartma serisi. Burun: yanma izi yok, hiç kullanılmamış. Kulp: deliksiz yivli kulp. Dip: eşmerkezli iki daire ortasında bir delik.

Benzer örnekleri: Bailey 1988, pl.112-Q3189 MLA, Q3190 MLA-pl.107-Q3138 MLA-pl.110-Q3171.

⁴⁰ L. Chrzanovski - D. Zhuravlev, **Lamps From Chersonesos in the State Historical Museum-Moscow, "L'ERMA di Bretschneider**, (Via Cassiodoro) Roma,1988, s.159.

⁴¹ E. M. Cahn-Klaiber, "Lampen in Agypten", Die Antiken Tonlampen des Archäologischen Instituts der Universität Tübingen, **Tübinger Studien Zur Archäologie und Kunstgeschichte, Band 2**, Germany 1977 1977, s.254.

⁴² B. L. Wohl, "A Deposit Of Lamps From The Roman Bath At Isthmia", **Hesperia C.50**, Number 2, Athens, 1981, s.116.

⁴³ J. Perlzweig , a.g.e., pl.10.

⁴⁴ A. Karivieri, **The Athenian lamp Industry in Late Antiquity (papers and monographs of the finnish unstitute at Athens)**, Volume: V, Helsinki 1996,s.253.

⁴⁵ D. Buckton, a.g.e.,s.60.

⁴⁶ D. M. Dalton , **Byzantine Art and Archaeology**, Oxford 1911, s.607.

⁴⁷ R. Temple, a.g.e.,, s.79-88.

⁴⁸ D. M. Bailey, a.g.e., s.190-210.

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

Kat no: 2 Çiz.no: 2

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 10419. *Müzeye geliş şekli ve tarihi:* Ali Erkal'dan müsadere – 01.12.1967. *Uzunluk:* 10 cm. *Genişlik:* 5.7 cm. *Yükseklik:* 4.5 cm. *Kaide çapı:* 2.5 cm. *Diskus çapı:* 4 cm. *Hamur rengi:* turuncumsu koyu bej hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* kandil yüzeyi kalker kaplı olduğundan katkı maddeleri net seçilemiyor. *Bezemeler:* Diskus: sivri kemerli kabartma desenin alınlık merkezinin altında güvercin (?) motifi, iki doldurma deliği arasında haç motifi. Omuz: yakın aralıklı kabartma noktalarından oluşan, sağ kısımda tek, sol kısımda çift sıra bezeme. Burun: yanma izi belirgin. Kulp: deliksiz yivli kulp. Dip: badem biçimli iki kazıma çizgi ortasında ayak izi baskılı.

Benzer örnekleri: Bailey 1988, pl.112-Q3189.

Kat no: 3 Çiz.no: 3 Res.no: 3 - 4

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 10595. *Müzeye geliş şekli ve tarihi:* bilinmiyor. *Uzunluk:* 10.4 cm. *Genişlik:* 5.7 cm. *Yükseklik:* 3.7 cm. *Kaide çapı:* 3.5 cm. *Diskus çapı:* 3.3 cm. *Hamur rengi:* bejimsi turuncu hamur. *Hamur katkı maddeleri:* az mika, kalker katkılı. *Bezemeler:* Diskus: haç motifi, sağ üst kısımda güneş tasviri, diskusun orta kısmı kırık ve noksan, iki doldurma delikli. Omuz: birbirine ters yerleştirilmiş yaprak motifleri. Burun: yanma izi belirgin değil. Kulp: deliksiz yivli kulp. Dip: bir daire içinde ayak izi baskılı.

Benzer örnekleri: Bailey 1988, pl.112-Q3189 MLA-Q3190 MLA; Evren 1996, s.70-D11, s.35-B36-D20.

Kat no: 4 Çiz.no: 4 Res.no: 5

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 10398. *Müzeye geliş şekli ve tarihi:* Ali Erkal'dan müsadere – 01.12.1967. *Uzunluk:* 8 cm. *Genişlik:* 5 cm. *Yükseklik:* 3.2 cm. *Kaide çapı:* 2.8 cm. *Diskus çapı:* 3.5 cm. *Hamur rengi:* açık turuncu hamur, turuncu astar kalıntılı. *Hamur katkı maddeleri:* az mika, az taşçık katkılı. *Bezemeler:* Diskus: haç motifi, iki doldurma delikli. Omuz: sade. Burun: yanma izi belirgin. Kulp: deliksiz kulp. Dip: sade.

Benzer örnekleri: Bailey 1988, pl.110-Q3173.

Kat no: 5 Çiz.no: 5

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* T.21-6612. *Müzeye geliş şekli ve tarihi:* bilinmiyor. *Uzunluk:* 9.5 cm. *Genişlik:* 7 cm. *Yükseklik:* 3 cm. *Kaide çapı:* 2 cm. *Diskus çapı:* 3.6 cm. *Hamur rengi:* orta turuncu hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* bol mika, kalker, az taşçık katkılı. *Bezemeler:* Diskus: eşmerkezli üç küçük daire, bir doldurma delikli. Omuz: dil desenli kesintisiz kabartma şerit, burun kanalı üzerinde tek merkezli iki küçük daire. Burun: yanma izi belirgin değil. Kulp: deliksiz yivli kulp. Dip: tek merkezli beş daire.

Filiz İnanan

Benzer örnekleri: Boardman 1989, fig.314-315; Bailey 1988, pl.109-Q3160, pl.113-Q3197-Q3200.

Kat no: 6

Çiz.no: 6

Res.no: 6

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 1469. *Müze geliş şekli ve tarihi:* Torbalı Yeniköy'den müsadere. *Uzunluk:* 8.4 cm. *Genişlik:* 8.4 cm. *Yükseklik:* 2.5 cm. *Kaide çapı:* 3 cm. *Diskus çapı:* 3.5 cm. *Hamur rengi:* kırmızımsı turuncu hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* az mika, az kalker, az taşçık katkı. *Bezemeler:* Diskus: sade, bir doldurma delikli. Omuz: tek merkezli küçük dairelerden ve aralarında birer yatay çizgiden oluşan şerit. Burun: kırık ve noksan, yanma izi belirgin. Kulp: kırık ve noksan. Dip: tek merkezli beş daire.

Benzer örnekleri: Oziol 1977, pl.44-813.

Kat no: 7

Çiz.no: 7

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 17608. *Müze geliş şekli ve tarihi:* Turgut Öztürk'ten satın alma – 26.10.1995. *Uzunluk:* 10.2 cm. *Genişlik:* 6.3 cm. *Yükseklik:* 3.3 cm. *Kaide çapı:* 2.5 cm. *Diskus çapı:* 2.5 cm. *Hamur rengi:* açık bej hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* bol kalker katkı. *Bezemeler:* Diskus: bir geniş doldurma deliği, çevresinde iki yarım daire, burun kanalı üzerinde dört dikey kabartma çizgi arasında birer kabartma nokta. Omuz: yatay ışımsal çizgiler, omzun burun bölümünde iki kabartma nokta. Burun: yanma izi belirgin. Kulp: küçük konik kulp. Dip: sade.

Benzer örnekleri: Baydur 1992, res.20; Yardımcı 1986, res.20; Saraçoğlu 1997, res.14, Djuric 1995, s.96, C312.

Kat no: 8

Çiz.no: 8

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 17609. *Müze geliş şekli ve tarihi:* Turgut Öztürk'ten satın alma – 26.10.1995. *Uzunluk:* 8.4 cm. *Genişlik:* 6 cm. *Yükseklik:* 3 cm. *Kaide çapı:* 2.5 cm. *Diskus çapı:* 2 cm. *Hamur rengi:* açık bej hamur, astarlı. *Hamur katkı maddeleri:* bol kalker katkı. *Bezemeler:* Diskus: geniş bir doldurma deliği etrafında kabartma kabartma daire, burun kanalı üzerinde dört dikey kabartma çizgi. Omuz: yatay ışımsal çizgiler. Burun: yanma izi belirgin. Kulp: küçük konik kulp. Dip: sade

Benzer örnekleri: Baydur 1989, res.24; Erarslan 2001, res.11, Bilgi 1999, fig.244; Ögün 1972, fig.2; Oziol 1969, pl.XIX-fig.464.

Kat no: 9

Çiz.no:9

Res.no: 1

Bulunduğu müze: İzmir Arkeoloji Müzesi. *Müze Env.no:* 3186. *Müze geliş şekli ve tarihi:* bilinmiyor. *Uzunluk:* 11.2 cm. *Genişlik:* 6.4 cm. *Yükseklik:* 3.4 cm. *Kaide çapı:* 3.5 cm. *Diskus çapı:* 3.3 cm. *Hamur rengi:* kırmızı astar boyalı. *Hamur katkı maddeleri:* az mika katkı. *Bezemeler:* Diskus: haç monogram, haç kolları altında (çok net okunamayan)“ω” ve “α” kabartması, haç kolları küçük daireler ve

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

noktalarla süslenmiş, iki doldurma delikli. Omuz: tüm omuz boyunca kesintisiz devam eden üçgenlerle oluşturulmuş geometrik şerit. Burun: yanma izi belirgin. Kulp: deliksiz kulp. Dip: sade.

Benzer örnekleri: Barbera 1993, s.289-kat.no.249; Perlzweig 1961, pl.10-327; Chrzanovski 1998, N.97; Karivieri 1996, pl.45-fig.95; Bailey 1988, pl.48-Q1742-pl.20-Q1763 MLA; Broneer 1977,pl.35-3147; Temple 1990, cat.no.31-33; Ennabli 1988, pl.LI-XLII; Bovon 1966, pl.17-fig.656; Boardman 1989, fig.330, Wohl 1981, pl.33-fig.4.

BAŞLICA YAYINLAR VE KISALTMALAR

AVIDA 1988; U. AVIDA,- Y., ISRAELİ, **Oil Lamps from Eretz Israel, The Louis and Carmen Warschaw Collection at the Israel Museum, Jerusalem** 1988.

BAILEY 1988; D. M. BAILEY, **A Catalogue of the Lamps in the British Museum, III.Roman Provincial Lamps**, London 1988.

BARBERA 1993; M. BARBERA – R. PETRIAGGI, **Le Lucerne Tardo-Antiche di produzione Africana** (Coordinamento scientifico e introduzione di Carlo Pavolini Coordinamento organizzativo e redazionale di Mariarosario Barbera Disegni di Marco Ricci) Roma 1993.

BAYDUR 1989; N. BAYDUR, “Tarsus-Donuktaş Kazısı 1987, **X.Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.I, Ankara 23-27 Mayıs 1988, Ank.1989, s.109-134.

BAYDUR 1992; N. BAYDUR; “Tarsus-Donuktaş Kazısı 1990”, **XIII.Kazı Sonuçları Toplantısı**, C.II, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991, Ank.1992, s. 309-332.

BİLGİ 1999; H. Y., BİLGİ, “Bizans Dönemi Küçük Sanat Eserleri”, **Akdeniz'in Mor Binyılı**,İst.1999,s.51-75.

BOARDMAN 1989; J. BOARDMAN – M. BALLANCE.-S. CORBETT – S. HOOD, **Excavations In Chios 1952-1955, Byzantine Emporio**, Athens 1989.

BOVON 1966; A. BOVON, **Lampes d'Argos (Études péloponnésienes V)**, Paris 1966.

BRONEER 1977; O. BRONEER, “Terracotta Lamps”, **Isthmia, Vol.III**, Princeton, New Jersey 1977.

CHRZANOVSKİ 1998; L. CHRZANOVSKİ – D. ZHURAVLEV, **Lamps From Chersonesos in the State Historical Museum-Moscow**, “L'ERMA di Bretschneider, (Via Cassiodoro) Roma 1998.

DJURİC 1995 S. DJURİC, **The Anawati Collection, Ancient Lamps from the Mediterranean**, Toronto 1995.

ENNABLİ 1976; A. ENNABLİ, **Lampes Chrétiennes de Tunisie** (Musees du Bardo et de Carthage), Editions du Centre national de Paris 1976.

Filiz İnanan

ERARSLAN 2001; F. ERARASLAN, “Adıyaman Turuş Kaya Mezarları Kazı ve Temizlik Çalışması”, **11.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu**, 24-26 Nisan 2000 Denizli, Anka.2001, s.263-271.

EVREN 1996; A. EVREN, “Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 Yılı Kurtarma Kazısı”, **VI.Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 24-26 Nisan 995 Didim**, Ank.1996, s.21-76.

HAYES 1992; J. W. HAYES, **Excavations at Saraçhane in İstanbul, The Pottery, vol.2**, Washington 1992.

KARIVIERI 1996; A. KARİVIERİ., **The Athenian lamp Industry in Late Antiquity (papers and monograms of the finnish unstitute at Athens), Volume: V**, Helsinki 1996.

KASSAB 1995; D. T. KASSAB – T. SEZER, **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu I**, İst.1995.

OZIOL 1969; T. OZIOL – J. POUILLOUX, **Salamine de Chypre I**, Les Lampes (Octobre 1964-mai 1967), Paris, 1969.

OZIOL 1977; T. OZIOL, **Salamine de Chypre VII**, Les Lampes du Musée de Chypre, 1977.

ÖĞÜN 1972; B. ÖĞÜN, “Haraba Excavations, 1970”, **Keban Projesi 1970 Çalışmaları, Seri I, No. 3**, Ank.1972, s.77-79, pl.52-53.

PERLZWEIG 1961; J. PERLZWEIG, Lamps of the Roman Period, First to Seventh Century after Christ, **Agora VII**, Princeton 1961.

PERLZWEIG 1963; J. PERLZWEIG, **Lamps from the Athenian Agora Picture Book 9**, New Jersey 1963.

SARAÇOĞLU 1997; A. SARAÇOĞLU, “Erzurum Müzesinden Bir Grup Kandil“, **TAD, Sayı.XXXI**, Ank.1997, sy.307-330.

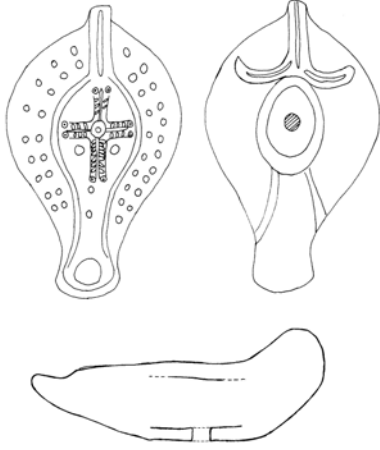
TEMPLE 1990; R. TEMPLE, **Early Christian & Byzantine Art**, London 1990.

WESTENHOLZ 2004; N. ADLER – J. G. WESTENHOLZ, “Catalogue of Lamps”, **Let There be Light, Oil-Lamps from the HolyLand**, ed.J.G.Westenholz, Jerusalem 2004, s.22-73

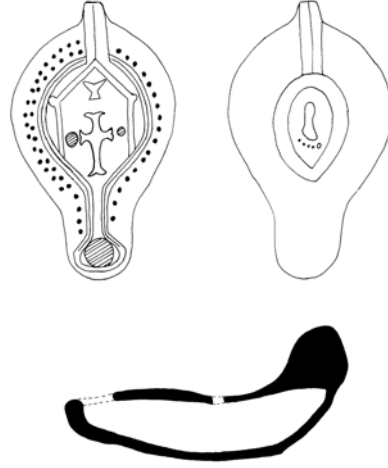
WOHL 1981; B. L. WOHL, “A Deposit Of Lamps From The Roman Bath At Isthmia”, **Hesperia, C.50**, Number 2, Athens 1981 .

YARDIMCI 1986; N. YARDIMCI, “1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları”, **VII.Kazı Sonuçları Toplantısı**, Ankara 20-24 Mayıs 1985, Ank.1986.

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

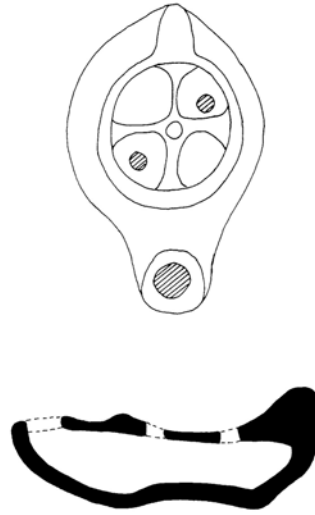
Çizim 1

Çizim 2

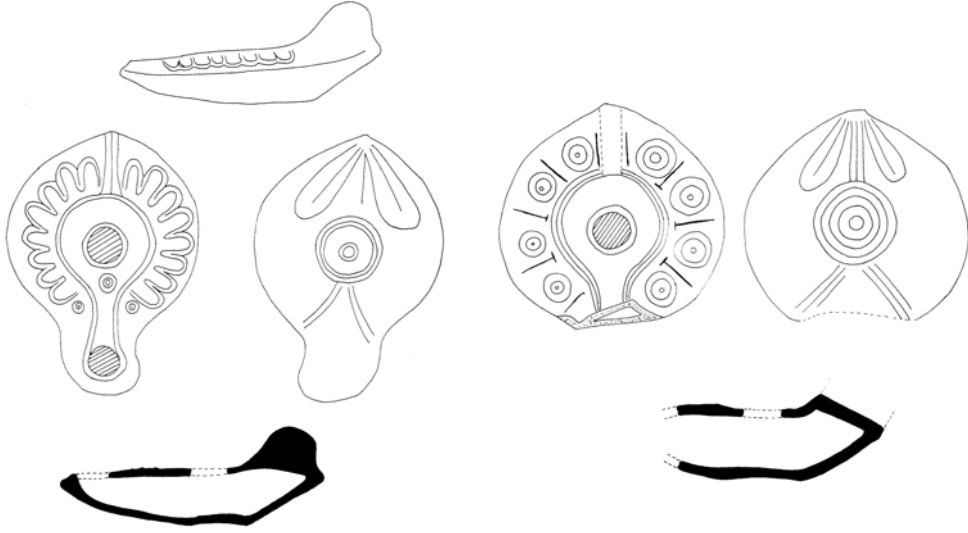

Çizim 3

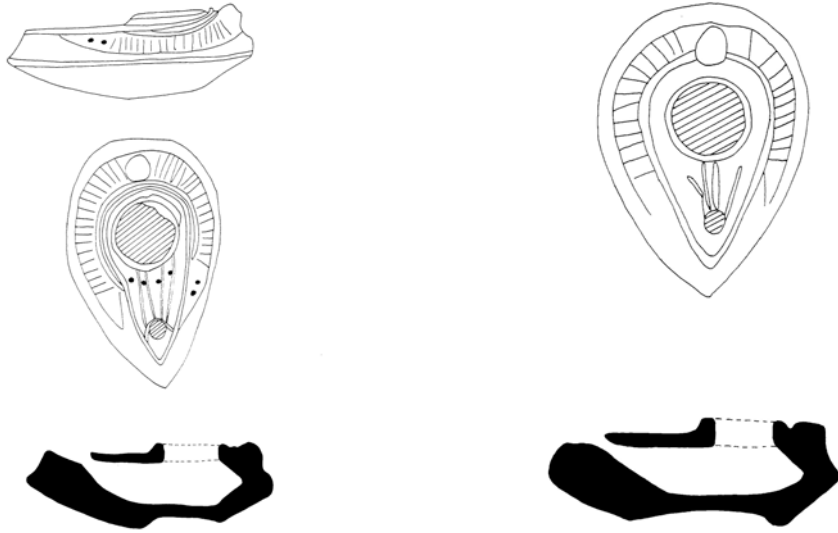
Çizim 4

Filiz İnanan

Çizim 5

Çizim 6

Çizim 7

Çizim 8

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

Çizim 9

Filiz İnanan

Resim 1

Resim 2

Resim 3

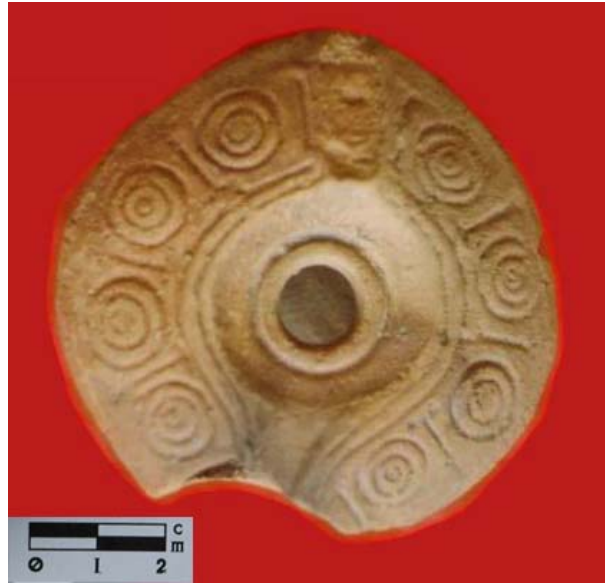

Resim 4

İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil

Resim 5

Resim 6